Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Piotr Kołodko
Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-3267-4128
p.kolodko@uwb.edu.pl

Kilka uwag na temat niewolników i prawa karnego. Rozważania w oparciu o D. 48, 2, 12, 4

STRESZCZENIE

Artykuł ma na celu przedstawienie sytuacji prawnej niewolnika na gruncie rzymskiego prawa karnego. Przeprowadzone rozważania dowodzą, że podejście do niewolników ulegało zmianie wraz z ewolucją systemu władzy w starożytnym Rzymie. W okresie republiki odpowiedzialność karna niewolników kształtowała się dwutorowo. Jurysdykcję w ramach *dominica potestas* wykonywali ich właściciele, a także kolegialny urząd – *treviri capitales*. Juryści rzymscy, począwszy od epoki pryncypatu, nie mieli żadnych wątpliwości, że status prawny niewolnika i osoby wolnej był na gruncie prawa karnego tożsamy. Różnica dotyczyła niestosowania wobec nich *leges criminales* z sankcją karną nieadekwatną do ich statusu prawnego czy też orzekania i wykonywania surowszej kary wobec niewolnika.

Słowa kluczowe: niewolnik; rzymskie prawo karne; *leges criminales*

Status prawny niewolnika na gruncie *ius civile* nie budził wątpliwości wśród antycznych Rzymian. *Servus*[1] był postrzegany jako narzędzie mówiące (*instrumentum vocale*) i zaliczany był do kategorii *res mancipi*[2]. Z jednej strony jako przedmiot stosunków prawnorzeczowych, z ekonomicznego punktu widzenia, odgrywał istotną rolę w rzymskim obrocie towarowym. Z drugiej strony jednak przyczyniał się do wzrostu zamożności swego pana (*dominus*), dokonując czynności prawnych[3] w ramach przyznanego *peculium*[4] lub składając oświadczenia woli, nie władając *peculium*[5]. Wyraźnie więc widać, że dysponując zdolnością do czynności prawnych, niewolnik aktywnie uczestniczył w wymianie towarowej, dokonując przysporzeń bezpośrednio swemu właścicielowi[6]. Pamiętać przy tym wypada, że *servus* mógł także obciążyć swego właściciela odpowiedzialnością noksalną[7] z tytułu popełnionego deliktu.

[1] Literatura dotycząca niewolnictwa jest olbrzymia. Tytułem przykładu warto wskazać pracę L. Schumacher, *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, München 2001, passim (= *Niewolnictwo antyczne: dzień powszedni i los niewolnych*, Poznań 2005, passim).
[2] Zob. G. 2, 14a; A. Guarino, *Diritto privato romano*, Napoli 2001, s. 675.
[3] Por. D. 50, 17, 133.
[4] Literatura dotycząca *peculim* jest bardzo obszerna. Wśród polskich romanistów badania nad tą instytucją powadzili m.in.: I. Żeber, *'Peculium' w terminologii wcześniejszego prawa rzymskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 1971, nr 34, s. 117–125; idem, *A Study of the Peculium of a Slave in Pre-classical and Classical Roman Law*, Wrocław 1981; A. Zaborowska, *Powstanie 'peculium' ('permissus domini, constituere peculium, concessio peculii') w rzymskim prawie klasycznym*, „Studia Iuridica Toruniensia" 2010, vol. 7, DOI: https://doi.org/10.12775/SIT.2010.017, s. 148–161; B. Sitek, *'Peculium' – the beginning of the concept of limited liability in civil law*, "Law and Forensic Science" 2015, vol. 10.2, s. 218–230. Ostatnio zob. A. Grebieniow, *Die Unkenntnis der Vermögenslage im Sklavenrecht am Beispiel des ‚peculium duplicis iuris' aus Ulp. 29 ed. D. 15.1.19.1–2*, [w:] *Acta diurna. Beiträge des IX. Jarhestreffens Junger Romanisten*, hrsg. v. B. Forschner, C. Willems, Wiesbaden 2017, s. 119–138.
[5] Zob. szczegółową analizę zakresu czynności prawnych dokonywanych przez osoby podległe *pater familias* w: A. Jurewicz, *Pater familias dominusve iussit. Umowy zawierane z podległymi władzy na podstawie polecenia zwierzchnika*, Olsztyn 2015, s. 35–71.
[6] G. 1, 52.
[7] G. 4, 75; A. Guarino, *Diritto…*, s. 535; R. Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, New York 1996, s. 916–917.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Nakreślony powyżej zarys statusu prawnego niewolnika na gruncie prawa prywatnego zdecydowanie odmiennie kształtował się w świetle prawa publicznego. Celem niniejszego artykułu jest krótkie zarysowanie zakresu odpowiedzialności niewolnika, będącego sprawcą przestępstw prawa publicznego.

W okresie republiki jurysdykcja nad niewolnikami popełniającymi przestępstwa kształtowała się w sposób dwojaki[8]. W pierwszej kolejności kompetentny wydawał się jego właściciel (*dominus*), ponieważ władza pana nad niewolnikiem (*dominica potestas*) wykraczała zdecydowanie dalej niż przysługująca mu (jako ojcu) względem dzieci *patria potestas*[9]. Właściciel niewolnika nie był związany koniecznością zwołania *iudicium domesticum*[10], lecz samodzielnie mógł osądzić sprawcę, wymierzyć karę[11] i wreszcie ją wykonać. Nie jest wykluczone, że taki sposób postępowania z *servi* był w początkach republiki jedynym z możliwych do zastosowania[12].

Warto podkreślić, że znany już we wczesnej republice proces przed zgromadzeniem ludowym (*iudica populi*)[13] nie był stosowany wobec *servi*. To samo odnosiło się do niemożliwości skorzystania przez niewolników z instytucji *provocatio ad populum*[14], właściwej obywatelom rzymskim kwestionującym wybrane rozstrzygnięcia zapadłe podczas *iudicia populi*[15]. Zastanowić się zatem wypada, czy *servi* mogli też być stroną toczącego się przed *quaestiones perpetuae* postępowania karnego[16], a w tym kontekście trzeba przytoczyć fragment źródłowy autorstwa Arpinaty:

---

[8] O. Robinson, *Slaves and the Criminal Law*, "ZSS" 1981, vol. 98(1), DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1981.98.1.213, s. 214 i n.

[9] Por. W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2001, s. 12.

[10] W. Kunkel, *Das Konsilium im Hausgericht*, "ZSS" 1966, vol. 83, s. 219–251 (= *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 117–149); A. Balducci, *Intorno al iudicium domesticum*, "Archivio giuridico" 1976, vol. 191(1–2), s. 69 i n.; W. Mossakowski, *Iudicium domesticum w okresie republiki rzymskiej*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, prawo, epigrafika, sztuka*, red. J. Jundził, Bydgoszcz 1995, s. 85 i n.; N. Donadio, *Iudicium domesticum: riprovazione sociale e persecuzione pubblica di atti commessi da sottoposti alla patria potestas*, "Index" 2012, vol. 40, s. 176–196.

[11] Rodzaje wykonywanych na niewolniku kar na podstawie komedii Plauta zebrał i przedstawił O. Jurewicz (*Niewolnicy w komediach Plauta*, Warszawa 1958, s. 142–171). Por. L. Schumacher, *op. cit.*, s. 276–291 (= s. 261–275).

[12] Por. O. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995, s. 15.

[13] Eadem, *Slaves…*, s. 214.

[14] Instytucja *provcatio ad populum* była obiektem licznych badań wśród romanistów. Zob. np. E. Tassi Scandone, *'Leges Valeriae de provocatione'. Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblicana*, Napoli 2008; E. Loska, *Provocatio ad populum*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 127–135; P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od Ustawy XII Tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012, s. 29–66.

[15] Funkcjonowanie, rola oraz organizacja *iudicia populi* są gruntownie przebadane w literaturze przedmiotu. Wśród wielu prac poświęconych tej problematyce warto *exempli gratia* wymienić: B. Santalucia, *Alle origini del processo penale romano*, "Iura" 1984, vol. 35, s. 47–72 (= *Altri studi di diritto romano*, Padova 2009, s. 115–138); idem, *Il diritto penale e la codificazione decemvirale*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, ed. M. Talamanca, Milano 1989, s. 108–115; idem, *La giustizia penale in Roma antica*, Bologna 2013, s. 44 i n.; R.A. Bauman, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London 1996, s. 7–14; W. Litewski, *Rzymski proces…*, s. 32–36; R. Pesaresi, *Studi sul processo penale romano in età repubblicana*, Napoli 2005, passim; J. Harries, *Law and Crime in the Roman World*, Cambridge 2007, s. 12–16.

[16] Tak stwierdził W. Litewski (*Rzymski proces…*, s. 45). Nieco ostrożnej, ale w podobnym tonie, pisze O. Robinson (*The Criminal…*, s. 5).

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Cic. pro Clu.: 54, 148: *... 'Qui eorum': quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, ipsa tamen lex nos docet. Ubi enim omnes mortales adligat ita loquitur, „qui venenum malum fecit, fecerit". Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur…*

Cyceron, prowadząc rozważania na temat *lex Cornelia de sicariis et veneficis*[17], wyraźnie stwierdził, że zakres tej regulacji odnosił się do wszystkich – mieszkańców Rzymu oraz niewolników. Czy w takim razie to źródło[18] miałoby dowodzić o możliwości postawienia *servi* przed *quaestio de sicariis*? Wydaje się raczej, że Arpinata chciał wskazać, iż niewolnik mógł także popełnić przestępstwa stypizowane w tej ustawie, co nie musiało oznaczać automatycznego stawiania go przed tym stałym trybunałem karnym. Wiadomo, że tryb postępowania ze sprawcami nie był jednolity, tylko część z nich trafiała bowiem przed *quaestio*, choć kryteria wyboru trybu postępowania nie są znane[19].

Trzeba przy tym pamiętać, że każdy stały trybunał karny (*quaestio perpetua*) orzekał jedynie co do winy oskarżonego, a kwestia sankcji karnej była z góry określona przez właściwą *lex* (czasami uchwaloną w formie *plebiscitum*)[20], która erygowała konkretną *quaestio perpetua*. Nie bez znaczenia jest również fakt, iż stały trybunał karny nie mógł wymierzyć oskarżonemu, a wtedy już skazanemu, kary śmierci[21], gdyż ta sankcja karna nie była przewidziana przez te ustawy (względnie *plebiscita*)[22]. Wśród typowych kar dla okresu republikańskiego, na jakie narażeni byli skazani przez stały trybunał karny, trzeba wymienić[23] wygnanie (*exilium*)[24], infamię, *interdictum aquae et ignis* bądź sankcje pieniężne, zatem praktycznie żadna z nich nie mogła być wykonana na niewolniku.

---

[17] Gruntowne badania w tym zakresie prowadził ostatnio K. Amielańczyk (*Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011, passim).

[18] Istnieje jeszcze źródło przemawiające za tezą o możliwości odpowiedzialności niewolnika przed *quaestio perpetua* – Val. Max. 8, 4, 2: *Contra P. Atinii servus Alexander, cum in hanc suspicionem C. Flavii equitis Romani occisi venisset, sexies tortus pernegavit ei se culpae adfinem fuisse, sed perinde atque confessus esset, a iudicibus damnatus et a L. Calpurnio triumviro in crucem actus est*. Co prawda, tekst wymienia niewolnika oskarżonego o zabójstwo ekwity i skazanego na karę śmierci poprzez ukrzyżowanie, ale ze względu na wiarygodność autora źródła, szczególnie w zakresie przekazywanych informacji o procedurze karnej, nie można bez cienia wątpliwości przyjąć, że organem kompetentnym do wymierzenia kary niewolnikowi był stały trybunał. Zob. O. Robinson, *Slaves…*, s. 216.

[19] Por. *ibidem*, s. 133–134.

[20] Cic, *Sull*. 63: *...Damnatio est enim iudicum, quae manebat, poena legis, quae levabatur…*; D. 50, 16, 131, 1. Zob. W. Litewski, *Rzymski proces…*, s. 107; idem, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 179; K. Amielańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 48; A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL" 2017, vol. 60(3), s. 472.

[21] G. Valditara, *Riflessioni sulla pena nella Roma repubblicana*, Torino 2015, s. 54. K. Amielańczyk (*Lex Cornelia…*, s. 161–169) przestawił ciekawe spostrzeżenia na temat rozumienia *poena capitis* oraz *interdictum aquae et ignis* w kontekście *poena legis Corneliae*.

[22] Podkreślić warto też brak możliwości skorzystania z *provocatio ad populum* przy skazaniu na karę śmierci przez *quaestio perpetua*. Brak dania szansy obywatelowi na ratunek w przypadku orzeczenia *poena capitis* byłoby niezgodne z republikańską tradycją. Zob. J.L. Strachan-Davidson, *Problems of the Roman Criminal Law*, vol. 2, Oxford 1912, s. 43–50; B. Santalucia, *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994, s. 238–239; K. Amielańczyk, *Lex Cornelia…*, s. 163.

[23] Zob. O. Robinson, *Slaves…*, s. 214; eadem, *The Criminal…* s. 6. Por. B. Santalucia, *La giustizia penale…*, s. 75.

[24] Chodziło tu raczej o dobrowolne wygnanie (*exilium voluntarium*). Szerzej na temat tej instytucji zob. G. Crifò, *Ricerche sul' "exilium" nel periodo repubblicano. Parte prima*, Milano 1961; idem, *L'esclusione dalla città: altri studi sull'exilium romano*, Perugia 1985; E.L. Grasmück, *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn–München–Wien–Zurich 1978; G.P. Kelly, *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006; M. Jońca, *Exilium jako przejaw humanitas w rzymskim prawie karnym okresu republiki*, [w:] *Humanitas grecka i rzymska*, red. R. Popowski, Lublin 2005, s. 191–203; idem, *The Scope of exilium*

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wydaje się, że *servi* nie podlegali w okresie republikańskim kognicji *quaestiones perpetuae*. Naturalnie więc pojawia się następujące pytanie: Czy istniał inny organ kompetentny do osądzenia i wymierzenia kary tej grupie przestępców? W pierwszej kolejności trzeba wspomnieć o *tresviri capitales*[25] (zwanych też *tresviri nocturni*) – kolegialnym urzędzie powołanym w początkach III w. p.n.e., którego zadaniem było m.in. dbanie o porządek w nocy (stąd często nazywani byli *tresviri nocturni*) oraz sprawowanie jurysdykcji nad *servi*[26]. Nie była to jednak typowa *iudicatio*, a raczej uprawnienie o charakterze karno-administracyjnym (*cöercitio*)[27], pozwalające reagować magistraturze w przypadku stwierdzenia naruszania porządku publicznego. Prawdopodobnie w tym trybie odbywało się przede wszystkim wymierzanie sprawiedliwości za przestępstwa popełnianie przez niewolników.

W okresie cesarstwa juryści rzymscy nie mieli żadnej wątpliwości co do zakresu odpowiedzialności karnej *servi*. Punkt wyjścia do dalszych rozważań stanowić będzie poniższy fragment źródłowy:

D. 48, 2, 12, 3 (*Venuleius Saturninus libro secundo de iudiciis publicis*): *Si servus reus postulabitur, eadem observanda sunt, quae si liber esset, ex senatus consulto Cotta et Messala consulibus*.

Autor cytowanego przekazu – Venuleius Saturninus – to niezwykle zagadkowy jurysta, który żył w połowie II w. n.e. Niewiele wiadomo o jego życiu czy działalności politycznej[28]. Nie zmienia to jednak faktu, że prawdopodobnie był wartościowym jurystą[29], skoro kompilatorzy justyniańscy zdecydowali się zamieścić w *Digesta Iustiniani* powyższy passus z jego dzieła *De iudiciis publicis*[30], składającego się z trzech ksiąg[31].

---

voluntarium in the Roman Republic, [w:] *La repressione criminale nella Roma repubblicana fra norma e persuasione*, a cura di B. Santalucia, Pavia 2009, s. 77–91.

[25] Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 298 i n.; O. Jurewicz, *op. cit*., s. 160–161; A.H.M. Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, s. 26 i n.; O. Robinson, *Slaves…*, s. 214; F. Càssola, L. Labruna, *Gli edili, i questori, c.d. vigintisextiviri*, [w:] *Lineamenti di storia…*, s. 175; M. Kuryłowicz, *Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales UMCS sectio G (Ius)" 1993, vol. 40, s. 71–79; W. Nippel, *Public Order in Ancient Rome*, Cambridge 1995, s. 22–26; K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 177.

[26] M. Jońca, *Kogo boi się Sozja? Tresviri capitales w republikańskim Rzymie*, [w:] *Thaleia. Humor w antyku*, red. G. Malinowski, Wrocław 2004, s. 173–180. Zob. także: C. Cascione, *Tresviri capitales. Storia di una magistratura minore*, Napoli 1999, s. 85–117.

[27] W. Nippel, *op. cit*., s. 5–12; P. Kołodko, *Rzymska terminologia stosowana na określenie narzędzi używanych podczas chłosty*, „Zeszyty Prawnicze" 2006, nr 6.2, DOI: https://doi.org/10.21697/zp.2006.6.1.08, s. 121, przypis 1; F.K. Drogula, *Commanders and Command in the Roman Republic and Early Empire*, Chapel Hill 2015, s. 99 i n.

[28] Zob. W. Litewski, *Jurysprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 155. Por. W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Graz–Wien–Köln 1967, s. 181 i n.

[29] Trzeba pamiętać o tym, że adresatem prac V. Saturninusa byli studenci oraz ówcześni praktycy prawa – zapewne wymiar sprawiedliwości oraz urzędnicy cesarscy. Zob. R.A. Bauman, *op. cit*., s. 117.

[30] Więcej informacji na temat działa *De iudiis publicis* zob. L. Fanizza, *Giuristi, crimini, leggi nell'età degli Antonini*, Napoli 1972, s. 15–89; S. Pietrini, *I libri de publicis iudiciis di Venuleio Saturnino. Aspetti metodologici e problemi di autenticità*, [w:] *Giuristi e officium. L'elaborazione giurisprudenziale di regole per l'esercizio del potere fra II e III secolo d.c.*, ed. E. Stolfi, Napoli 2011, s. 47 i n.

[31] Venuleius Saturninus, pisząc swą pracę *De iudiciis publicis*, w pierwszej kolejności skoncentrował się na zagadnieniach procesowych, by w dalszej przedstawić poszczególne *leges criminales*. Stąd też jego praca ma charakter materialno-procesowy i był to jeden ze schematów wykorzystywanych przez jurystów przy redagowaniu dzieł poświęconych prawu karnemu. Szerzej w tej kwestii zob. A. Chmiel, *Dzieła naukowe jurystów rzymskich w zakresie prawa karnego*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, vol. 24(3), s. 156–158, 160, passim. Por. L. Fanizza, *op. cit*., s. 34–89.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37
Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Cytowany fragment jasno wskazuje, że sytuacja prawna niewolnika na gruncie prawa karnego była zbliżona do statusu osób wolnych[32], i to praktycznie od początku pryncypatu. Trzeba bowiem wspomnieć, że wraz z nową formą ustrojową, zapoczątkowaną przez Oktawiana Augusta, zaczęły następować zmiany w rzymskim prawie karnym. Przejawiały się one stopniowym ograniczaniem *quaestiones prepratuae* na rzecz nowego trybu rozpoznawania spraw poza porządkiem (*cognitio extra ordinem*)[33]. Aktywną rolę w tym procesie odegrała jurysprudencja, działająca szczególnie intensywnie w okresie panowania dynastii Serwerów. Duże znaczenie miały także uchwalane w początkowym okresie pryncypatu *sentaus consulta*[34], co z kolei było konsekwencją słabnącej roli zgromadzeń ludowych. W przeważającej części uchwały senatu[35] były interpretacją obowiązujących ustaw karnych[36], mających jeszcze republikański rodowód.

Wymienieni przez Venuleiusa Sarturninusa konsulowie, tj. Marcus Aurelius Cotta oraz Marcus Valerius Messala Messalinus[37], byli rodzeństwem piastującym konsulat w 20 r. n.e.[38], w trakcie którego uchwalono *s.c. Messalianum*. Jeszcze dwukrotnie zachowane źródła prawnicze wspominają tę parę konsulów: raz w kontekście odpowiedzialności prokonsula za czyny zabronione swoich żon (D. 1, 16, 4, 2), ponownie zaś w przypadku odpowiedzialności karnej przewidzianej wobec nieuczciwie świadczącego pomoc prawną[39] na podstawie *lex Cornelia de falsis* (Coll. 8, 7, 1). Przywołując *s.c. Messalianum*, zdecydowana większość autorów[40] koncentruje się na przedstawieniu jej treści, skąpo zachowanej do czasów współczesnych, z perspektywy jej wpływu na rozszerzenie znamion przestępstwa fałszerstwa (*crimen falsi*). Biorąc pod uwagę stan zachowanych źródeł dotyczących *s.c. Messalianum*, takie postrzeganie istoty sprawy uznać należy za trafne i prawidłowe. Kompilatorzy justyniańscy, dokonując wyboru materiału źródłowego zachowanego w *Digesta Iustiniani* uznali, że informacje o rozszerzeniu znamion *crimen falsi* były bardziej wartościowe niż te odnoszące się do statusu prawnego niewolnika na gruncie prawa karnego. Trudno bowiem byłoby przyjąć, aby w 20 r. n.e. uchwalono dwa *senatus consulta*, z których jedna regulowałaby nowe znamiona *crimen falsi*, a kolejna koncentrowałaby się na zagadnieniach procesowych, w tym możliwości oskarżenia niewolnika

[32] Zob. O. Robinson, *Slaves…*, s. 216–217. Niewolnik ponosił odpowiedzialność za przestępstwo, lecz sankcja karna była odmienna niż w przypadku karania za ten sam czyn osoby wolnej – por. D. 48, 19, 16, 3. Krótkiej analizy tego fragmentu dokonał ostatnio K. Amielańczyk (*Crimina legitima…*, s. 92).
[33] Ostatnio zob. idem, *Cognitio extra ordinem w rzymskim prawie publicznym karnym*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, vol. 25(3), DOI: https://doi.org/10.17951/sil.2016.25.3.41, s. 41–51. Por. J. Harries, *op. cit.*, s. 21–27; B. Santalucia, *La giustizia penale…*, s. 91.
[34] Kwestię znaczenia *senatus consulta* dla rozwoju rzymskiego prawa karnego przybliżył B. Santalucia (*Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989, s. 95 i n.).
[35] G. 1, 4: *Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis [de ea re] fuerit quaesitum*.
[36] K. Amielańczyk, *Z historii ustawodawstwa rzymskiego w sprawach karnych. Próba periodyzacji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 2008, nr 3063, s. 21.
[37] Na marginesie warto dodać, że wspomniany konsul był ojcem Messaliny, żony imperatora Klaudiusza. Zob. Suet., *Claud*. 24.
[38] P. von Rohden, s.v. *Aurelius (110)*, „RE" 1986, Bd. 2.2, col. 2489–2490.
[39] Zob. K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 191.
[40] E.E. Kocher, *Überlieferter und ursprünglicher Anwendungsbereich der „Lex Cornelia de Falsis"*, München 1965, s. 50–51; A. Guarino, *Storia del diritto romano*, Napoli 1969, s. 450; T. Spagnuolo Vigorita, *Secta temporum meorum. Rinnovamento politico e legislazione fiscale agli inizi del principato di Gordiano III*, Palermo 1978, s. 35; V. Giuffrè, *Il "diritto penale" nell'esperienza romana. Profili*, Napoli 1989, s. 71; O. Robinson, *The Criminal…*, s. 37; K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 191.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37
Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

przed *cognitio extra ordinem*. Wykluczyć zatem trzeba istnienie dwóch dokumentów o tej nazwie i raczej przyjąć, że podstawowym celem *s.c. Messalianum* było rozszerzenie zakresu przestępstwa fałszerstwa, a „przy okazji" w treści tej uchwały senatu *expressis verbis* określony został zakres odpowiedzialności karnej niewolnika czy też prokonsula za czyny karalne popełnione przez ich żony.

Skoro cytowany fragment Venuleiusa Saturninusa wprost wskazuje na zrównanie statusu prawnego niewolnika z osobami wolnymi[41], to warto przyjrzeć się, jak w istocie wyglądał zakres odpowiedzialności karnej *servi*. Pomocna w tym zakresie będzie analiza kolejnego fragmentu autorstwa Venuleiusa Saturninusa:

D. 48, 2, 12, 4 (*Venuleius Saturninus libro secundo de iudiciis publicis*): *Omnibus autem legibus servi rei fiunt excepta lege iulia de vi privata, quia ea lege damnati partis tertiae bonorum publicatione puniuntur, quae poena in servum non cadit. idemque dicendum est in ceteris legibus, quibus pecuniaria poena irrogatur vel etiam capitis, quae servorum poenis non convenit, sicuti relegatio. item nec lex Pompeia parricidii, quoniam caput primum eos adprehendit, qui parentes cognatosve aut patronos occiderint: quae in servos, quantum ad verba pertinet, non cadunt: sed cum natura communis est, similiter et in eos animadvertetur. item Cornelia iniuriarum servum non debere recipi reum cornelius sulla auctor fuit: sed durior ei poena extra ordinem imminebit.*

Powyższy fragment zawiera wiele cennych informacji dotyczących statusu prawnego niewolnika na gruncie prawa karnego. Jako zasadę jurysta przyjął odpowiedzialność *servi* na podstawie wszystkich *leges criminales*[42], by następnie przejść do wyjątków w tej kwestii. Taka konstrukcja wywodu była zdecydowanie bardziej przystępna dla adresatów dzieła *De iudiciis publicis* niż enumeratywne wyliczenie wszystkich ustaw, na podstawie których kształtowałaby się odpowiedzialność karna niewolnika. Wydaje się także, że ta część wypowiedzi jurysty, biorąc pod uwagę jej aktualne brzmienie przekazane w *Digesta Iustiniani*, powinna być pozbawiona podejrzeń o interpolacje.

Venuleius Saturninus przyjął za kryterium wyłączające odpowiedzialność *servi* za konkretne *crimen* rodzaj sankcji karnej grożącej sprawcy[43]. Z tej to przyczyny niewolnicy nie podlegali *lex Iulia de vi privata*, ponieważ ta ustawa przewidywała konfiskatę jednej trzeciej majątku[44], a *servus* nie miał zdolności prawnej i tym samym nie mógł mieć jakiegokolwiek majątku na własność. Ten przekaz jurysty stoi jednak w pewnej sprzeczności z innym, zachowanym w *Digesta Iustiniani* passusem autorstwa Macera[45], w którym jest mowa o możli-

[41] W rozwoju rzymskiego prawa karnego grupa wolnych oskarżonych doznała głębszego podziału na *honestiores* i *humiliores*. Początki tej dychotomii pojawiły się w II w. n.e., za czasów panowania cesarza Hadriana. Por. A.H.M. Jones, *op. cit*., s. 109 i n.; K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 234 i n.

[42] Katalog *leges criminales* przedstawił Macer w D. 48, 1, 1 i był to: *…lex Iulia maiestatis, lex Iulia de adulteris coercendis, Lex Cornelia de sicariis et veneficis, lex Pompeia de parricidii, lex Iulia peculatus, lex Cornelia de testamentis, lex Iulia de vi privata, lex Iulia de vi publica, lex Iulia ambitus, lex Iulia reptundarum, lex Iulia de annona*. Syntetyczne omówienie tych ustaw przedstawił K. Amielańczyk (*Z historii ustawodawstwa rzymskiego…*, s. 16–20). Por. L. Fanizza, *op. cit.*, s. 22–32. Warto także nadmienić, że w zestawieniu podanym prze jurystę brakuje wzmianki o *lex Fabia de plagiariis*, choć kompilatorzy poświęcili *crimen plagii* 15 tytuł 48 księgi *Digestia Iustiniani*. Próbę wyjaśnienia braku *lex Fabia de plagiariis* w zestawieniu Macera przedstawił K. Amielańczyk (*Crimina legitima…*, s. 265–266).

[43] L. Fanizza, *op. cit.*, s. 60–66.

[44] Zob. D. 48, 7, 1.

[45] D. 48, 7, 3 (*Macer libro primo publicorum*): *pr. Nec interest, liberos an servos et suos an alienos quis ad vim faciendam convocaverit. 1. Nec minus hi, qui convocati sunt, eadem lege tenentur. 2. Sed si nulli convocati nullique pulsati sint, per iniuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit, hac lege teneri eum qui id fecerit.*

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37
Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wości czynnego udziału i używaniu przemocy przez niewolnika. Jak należy zatem tłumaczyć tę rozbieżność? Wydaje się, że kompilatorzy justyniańscy albo ówczesna praktyka prawa miała problem z precyzyjnym rozgraniczeniem *vis publica* i *vis privata*[46]. Co więcej, *cognitio extra ordinem* zaczęła obejmować swoim zakresem niewolników w szerszym aspekcie niż wykształcona wobec nich odpowiedzialność karna w czasach republikańskich[47]. Stąd też nie należy poczytywać wypowiedzi Macera jako kontestującej zasadę odpowiedzialności niewolników za popełnione przestępstwa przekazaną przez Venuleiusa Saturninusa, a traktować ją raczej jako uzupełnienie. Rozszerzająca się w ramach *cognitio extra ordinem* władza dyskrecjonalna[48] wymiaru sprawiedliwości obejmowała niewolników popełniających także przestępstwa, za które – w myśl pierwotnego brzmienia ustawy – nie mogli ponosić odpowiedzialności karnej.

Kontynuując swój wywód, Venuleius Saturninus stwierdził, że istnieją też inne ustawy (*ceteris legibus*), które przewidywały sankcje karne nieadekwatne do statusu prawnego niewolnika[49]. Warto podkreślić, że jurysta nie wymienił *exempli gratia* ani jednej z nich. Biorąc pod uwagę listę *leges criminales*, należy zauważyć, że nie było ich przecież aż tak wiele. Skąd zatem tak lakoniczny przekaz samego jurysty? Odpowiedzią na to pytanie może być przyjęcie hipotezy, że zamiarem Venuleiusa Saturninusa nie było tworzenie długiej wypowiedzi z enumeratywnym wyliczeniem *leges* i sankcjami przez nie przewidzianymi. Wystarczające było przytoczenie kar nieodpowiednich do statusu prawnego niewolnika, tj. *poena pecuniaria* czy też *relegatio*[50]. Wydając wyrok względem *servi*, sędzia wiedział, które *leges criminales* nie miały do nich zastosowania. Ponadto pamiętać trzeba, że Rzymianie rozróżniali podział przestępstw na *crimina communia* oraz *crimina propria*[51]. Duch tej dystynkcji zdaje się być widoczny w wypowiedzi jurysty, gdyż oczywiste dla niego było, aby nie koncentrować się na *crimen ambitus*[52] czy *crimen repetundarum*[53], ponieważ niewolnicy nie mieli moż-

[46] Zob. K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 296.
[47] Por. O. Robinson, *Slaves…*, s. 217.
[48] F.M. De Robertis, *Arbitrium iudicantis e Statuizioni imperiali. Pena discrezionale e pena fissa nella cognitio extra ordinem*, "ZSS" 1939, vol. 59(1), DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1939.59.1.219, s. 219–260.
[49] Trzeba zaznaczyć, że oprócz przestępstw stypizowanych w *leges criminales*, a następnie poszerzenia ich zakresu przez twórczą rolę jurysprudencji i konstytucji cesarskich, niewolnicy mogli popełnić inne czyny zabronione, ale ze względu na nomenklaturę nie mogą być one nazwane przestępstwami. Wśród nich wyróżnia się np. wnoszenie do prefekta miasta oskarżenia na własnego pana (D. 1, 12, 1, 8), zakaz przebywania w Rzymie wyzwolonemu przez osobę relegowaną (D. 48, 22, 13), zakaz pełnienia służby wojskowej (D. 49, 16, 11). Szerzej w tej materii zob. O. Robinson, *Slaves…*, s. 219.
[50] Na temat *relegatio* zob. G.P. Kelly, *op. cit.*, s. 65–67; A. Washburn, *Banishment in the Later Roman Empire 284–476 CE*, New York 2013, passim.
[51] Por. W. Litewski, *Podstawowe wartości…*, s. 173.
[52] *Crimen ambitus*, popełniane w okresie republiki, doczekało się szeregu opracowań: L. Fascione, *Crimen e quaestio ambitus nell'età repubblicana. Contributo allo studio del diritto criminale repubblicano*, Milano 1984, passim; T. Wallinga, *'Ambitus' in the Roman Republic*, „Revue Internationale des Droits de L'antiquité" 1994, vol. 41, s. 411–442; P. Nadig, *Ardet ambitus. Untersuchungen zum Phänomen der Wahlbestechungen in der römischen Republik*, Frankfurt am Main 1997, passim; W. Wołodkiewicz, *„Okręcanie" wyborców – czyli crimen ambitus w prawie rzymskim*, „Palestra" 2007, nr 11–12, s. 121–124; B. Sitek, *«Convivium», «cena» i «donum munus» w antycznym Rzymie a współczesne dylematy korupcji wybroczej («crimen ambitus»)*, „Studia Prawnoustrojowe" 2010, nr 11, s. 5–15, P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie…*, s. 67–104. Badania nad *crimen ambitus*, w okresie cesarstwa, ostatnio prowadził włoski naukowiec A. Trisciuoglio (*Studi sul crimen ambitus in età imperiale*, Milano 2017, passim). Zob. Także: O. Robinson, *The Criminal…*, s. 84–86; K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 329–336.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37
Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

liwości ich popełnienia. Podobnie sprawa miała się z *crimen annonae*[54] z uwagi na sankcję, jaką wprowadzała *lex Iulia de annona*, tj. grzywnę w wysokości 20 aureusów[55].

Najciekawszą część analizowanego tekstu stanowi ta poświęcona *lege Pompeia de parricidiis*[56]. Venuleius Saturninus wyraźnie wskazał, że *servi* byli wyłączeni z zakresu tej ustawy, ponieważ dotyczyła ona ochrony najbliższego kręgu rodziny i patronów. W przypadku niewolników nie można mówić ani o jednej, ani o drugiej grupie podmiotów chronionych przez *lex Pompeia*. Dalsza część wywodu odnosząca się do tej ustawy jest jeszcze bardziej zagadkowa. Użyta przez jurystę fraza *natura communis* wskazywać miała na interpolację[57], choć można spotkać także bardziej wyważone stanowisko[58]. Jak więc rozumieć tę część wypowiedzi: *sed cum natura communis est, similiter et in eos animadvertetur*? Wygląda na to, że jurysta posłużył się tu analogią i wykazał, że istotnie, skoro niewolnik na gruncie *ius naturale*[59] był traktowany na równi z ludźmi, to tak samo powinna wyglądać jego odpowiedzialność karna[60]. Dlatego też nie ma przeszkód, aby za to przestępstwo wymierzono mu karę adekwatną do czasów jurysty, tj. karę worka (*poena cullei*)[61]. Niewolnik nie musiał być bezpośrednim sprawcą przestępstwa, co w istocie wynikało z katalogu podmiotów podlegających ochronie prawnej, ale raczej uczestniczyć w nim w charakterze współsprawcy[62]. Pamiętać przy tym trzeba, że starożytni Rzymianie nie sformułowali ogólnego pojęcia udziału w przestępstwie[63]. W takim przypadku argument z analogii dowodziłby, że nie było większej różnicy w okresie cesarstwa między przestępcami wywodzącymi się spośród wolnych czy niewolników. Zarówno jedni, jak i drudzy ponosili konsekwencje swoich czynów, przy czym władza dyskrecjonalna sędziów pozwalała na surowszy wymiar kary wobec *servi*.

---

[53] Obszerne studia nad *crimen repetundarum* poczynił włoski romanista C. Venturini (*Studi sul «crimen repetundarum» nell'età repubblicana*, Milano 1979, passim; idem, *Concussione e corruzione: un intereccio impliacto*, [w:] *Au-Delà des Frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, eds. M. Zabłocka, J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, vol. 2, Varsovie 2000, s. 1004–1024; idem, *Il crimen repetundarum nell Verrine. Qualche rilievo*, [w:] *La repressione criminale…*, s. 317–338). Zob. także: O. Robinson, *The Criminal…*, s. 81–82; J. Harries, *op. cit.*, s. 61–70; P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie…*, s. 104–187; K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 249–264.

[54] Na temat *crimen annonae* zob. E. Höbenreich, *Annona. Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997, passim. Por. M. Kuryłowicz, *Przestępstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis" 1993, t. 34, s. 5–14; idem, *Crimen artioris annonae*, „Res Historica" 2010, t. 29, s. 73–80; K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 309–314; O. Robinson, *The Criminal…*, s. 89.

[55] D. 48, 12, 2, 1-2. Kara za *crimen annonae* w okresie pryncypatu ulegała dalszemu zaostrzeniu – zob. K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 314.

[56] Szerzej na temat *parricidium* zob. M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, passim.

[57] R.A. Bauman, *op. cit*., s. 117; M. Jońca, *Parricidium…*, s. 149. Ostatnio obszerny artykuł o interpolacjach i ich znaczeniu w prawie rzymskim napisał F.J. Andrés Santos (*Brevissima storia della critica interpolazionistica nelle fonti giuridiche romane*, "Revista de Estudios Histórico-Jurídicos. Sección Derecho Romano" 2011, no. 33, DOI: https://doi.org/10.4067/S0716-54552011000100002, s. 65–120).

[58] P. Strace, *Venuleio, il parricidio, i servi, la natura*, [w:] *Testi e problemi di giusnaturalismo romano*, a cura di D. Mantovani, A. Schiavone, Pavia 2007, s. 504 i n.

[59] D. 50, 17, 32 (*Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabinum*): *Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt*.

[60] O. Robinson, *Slaves…*, s. 217; R.A. Bauman, *op. cit.*, s. 117–118; M. Jońca, *Parricidium…*, s. 149. Por. L. Fanizza, *op. cit.*, s. 65–66.

[61] M. Jońca, *Parricidium…*, s. 150.

[62] O kwestii współsprawstwa w kontekście *parricidium* zob. *ibidem*, s. 138 i n. Por. K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 230 i n.

[63] W. Litewski, *Podstawowe wartości…*, s. 170. Zob. także: K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 153–157.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37
Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Ostatnia część analizowanego fragmentu odnosi się do *legis Corneliae de iniuriis*. *Iniuria*[64] przeszła głęboką ewolucję w prawie rzymskim – od deliktu prawa prywatnego aż do przestępstwa prawa publicznego. To dwoiste postrzeganie *iniuriae* miało swe daleko posunięte konsekwencje, szczególnie w aspekcie procesowym, gdzie krzyżowały się elementy publicznoprawne z prywatnymi. W przypadku popełniania *crimen iniuriae* wnoszono nie *accussatio*, a prywatną *actio iniuriarium*[65]. Co więcej, przewidziana na podstawie *lex Cornelia de iniuriis* za to przestępstwo kara miała charakter finansowy (grzywna)[66], a jak już wcześniej sam Venuleius Satirninus wskazał, *poena pecuniarnia* nie miała zastosowania wobec niewolnika. Pojawia się zatem pytanie: W jakim celu jurysta wymienił tę ustawę, skoro *servi* nie mogli samodzielnie na jej podstawie odpowiadać? Odpowiedź znajduje się w ostatnim zdaniu wypowiedzi Venuleiusa Saturninusa. Wygląda na to, że jurysta chciał wykazać, że na gruncie republikańskiego brzmienia *legis Corneliae de iniuriis* odpowiedzialność niewolnika nie istniała, ale zupełnie inaczej było w przypadku *cognitio extra ordinem*. To potwierdzałoby, że władza dyskrecjonalna sędziego sięgała dużo dalej niż typizacja *crimen iuniuriae* w jej pierwotnym, republikańskim brzmieniu. Wzmocnieniem tej argumentacji mogą być zachowane wzmianki w źródłach prawniczych[67], potwierdzające stosowanie *cognitio extra ordinem* wobec *servi*. W literaturze nie mówi się o interpolacji w ostatnim zdaniu wypowiedzi jurysty, zatem przyjmując tekst za autentyczny, można stwierdzić, że publicznoprawna odpowiedzialność za *crimen iuniuriae* w przypadku niewolnika ma swe początki w II w. n.e.

***

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy podkreślić, że sytuacja prawna niewolników w prawie rzymskim była dwojakiej natury. Z punktu widzenia *ius civile* byli oni traktowani jako *res mancipii*, a dysponując *peculium* (lub też będąc go pozbawionym) mogli dokonywać czynności prawnych polepszających sytuację majątkową swego właściciela.

Status prawny niewolników na gruncie prawa karnego przeszedł głębszą ewolucję. Obok jurysdykcji właścicieli w ramach *dominica potestas* niewolnicy mogli odpowiadać przed *tresviri capitales* za popełnione przestępstwa. Jurysdykcja *quaestiones perpetuae* była wobec nich wykluczona.

Począwszy od pryncypatu, niewolnicy stali się – na takich samych zasadach, jak osoby wolne – stroną procesu karnego. Istniały pewne wyłączenia w zakresie stosowania wobec nich *leges criminales* z uwagi na sankcję karną nieadekwatną do ich statusu (np. *poena pecuniaria*). Jednak rozszerzająca się w okresie cesarstwa władza dyskrecjonalna sędziego pozwalała twórczo interpretować republikańskie ustawodawstwo karne, szczególnie w zakresie kary orzekanej wobec niewolników.

---

[64] Ostatnio gruntowne badania w zakresie *iniariae* przeprowadziła D. Nowicka (*Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013, passim).
[65] K. Amielańczyk, *Crimina legitima…*, s. 201.
[66] O. Robinson, *The Criminal…*, s. 51.
[67] Zob. D. 47, 10, 45 (*Hermogenianus libro quinto epitomarum*): *De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet, et servi quidem flagellis caesi dominis restituuntur, liberi vero humilioris quidem loci fustibus subiciuntur, ceteri autem vel exilio temporali vel interdictione certae rei coercentur*; PS. 5, 4, 22: *Servus, qui iniuriam aut contumeliam fecerit, si quidem atrocem, in metallum damnatur, si vero levem, flagellis caesus sub poena vinculorum temporalium domino restituitur*. Por. D. Nowicka, *op. cit.*, s. 232 przypis 824 i s. 243–245.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Juryści rzymsy nie mieli żadnej wątpliwości, czy niewolnicy mogli popełnić przestępstwa stypizowane w *leges criminales*. Ich sytuacja prawna była zrównana z osobami wolnymi, ale z jednym wyjątkiem – w przypadku orzekania kary była ona zdecydowanie surowsza niż ta orzekana wobec innych sprawców tego samego przestępstwa.

BIBLIOGRAFIA

Amielańczyk K., *Cognitio extra ordinem w rzymskim prawie publicznym karnym*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, vol. 25(3), **DOI: https://doi.org/10.17951/sil.2016.25.3.41**.

Amielańczyk K., *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.

Amielańczyk K., *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011.

Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.

Amielańczyk K., *Z historii ustawodawstwa rzymskiego w sprawach karnych. Próba periodyzacji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 2008, nr 3063.

Andrés Santos F.J., *Brevissima storia della critica interpolazionistica nelle fonti giuridiche romane*, "Revista de Estudios Histórico-Jurídicos. Sección Derecho Romano" 2011, no. 33, **DOI: https://doi.org/10.4067/S0716-54552011000100002**.

Balducci A., *Intorno al iudicium domesticum*, "Archivio giuridico" 1976, vol. 191(1–2).

Bauman R.A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London 1996.

Cascione C., *Tresviri capitales. Storia di una magistratura minore*, Napoli 1999.

Càssola F., Labruna L., *Gli edili, i questori, c.d. vigintisextiviri*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, ed. M. Talamanca, Milano 1989.

Chmiel A., *Dzieła naukowe jurystów rzymskich w zakresie prawa karnego*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, vol. 24(3).

Chmiel A., *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL" 2017, vol. 60(3).

Crifò G., *L'esclusione dalla città: altri studi sull'exilium romano*, Perugia 1985.

Crifò G., *Ricerche sul' "exilium" nel periodo repubblicano. Parte prima*, Milano 1961.

De Robertis F.M., *Arbitrium iudicantis e Statuizioni imperiali. Pena discrezionale e pena fissa nella cognitio extra ordinem*, "ZSS" 1939, vol. 59(1), **DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1939.59.1.219**.

Donadio N., *Iudicium domesticum: riprovazione sociale e persecuzione pubblica di atti commessi da sottoposti alla patria potestas*, "Index" 2012, vol. 40.

Drogula F.K., *Commanders and Command in the Roman Republic and Early Empire*, Chapel Hill 2015.

Fanizza L., *Giuristi, crimini, leggi nell'età degli Antonini*, Napoli 1972.

Fascione L., *Crimen e quaestio ambitus nell'età repubblicana. Contributo allo studio del diritto criminale repubblicano*, Milano 1984.

Giuffrè V., *Il "diritto penale" nell'esperienza romana. Profili*, Napoli 1989.

Grasmück E.L., *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn–München–Wien–Zurich 1978.

Grebieniow A., *Die Unkenntnis der Vermögenslage im Sklavenrecht am Beispiel des ‚peculium duplicis iuris' aus Ulp. 29 ed. D. 15.1.19.1–2*, [w:] *Acta diurna. Beiträge des IX. Jarhestreffens Junger Romanisten*, hrsg. v. B. Forschner, C. Willems, Wiesbaden 2017.

Guarino A., *Diritto privato romano*, Napoli 2001.

Guarino A., *Storia del diritto romano*, Napoli 1969.

Harries J., *Law and Crime in the Roman World*, Cambridge 2007.

Höbenreich E., *Annona. Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997.

Jones A.H.M., *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972.

Jońca M., *Exilium jako przejaw humanitas w rzymskim prawie karnym okresu republiki*, [w:] *Humanitas grecka i rzymska*, red. R. Popowski, Lublin 2005.

Jońca M., *Kogo boi się Sozja? Tresviri capitales w republikańskim Rzymie*, [w:] *Thaleia. Humor w antyku*, red. G. Malinowski, Wrocław 2004.

Jońca M., *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008.

Jońca M., *The Scope of exilium voluntarium in the Roman Republic*, [w:] *La repressione criminale nella Roma repubblicana fra norma e persuasione*, a cura di B. Santalucia, Pavia 2009.

Jurewicz A., *Pater familias dominusve iussit. Umowy zawierane z podległymi władzy na podstawie polecenia zwierzchnika*, Olsztyn 2015.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Jurewicz O., *Niewolnicy w komediach Plauta*, Warszawa 1958.
Kelly G.P., *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006.
Kocher E.E., *Überlieferter und ursprünglicher Anwendungsbereich der „Lex Cornelia de Falsis"*, München 1965.
Kołodko P., *Rzymska terminologia stosowana na określenie narzędzi używanych podczas chłosty*, „Zeszyty Prawnicze" 2006, nr 6.2, **DOI: https://doi.org/10.21697/zp.2006.6.1.08**.
Kołodko P., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od Ustawy XII Tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012.
Kunkel W., *Das Konsilium im Hausgericht*, "ZSS" 1966, vol. 83 (= *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974).
Kunkel W., *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Graz–Wien–Köln 1967.
Kuryłowicz M., *Crimen artioris annonae*, „Res Historica" 2010, t. 29.
Kuryłowicz M., *Przestępstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis" 1993, t. 34.
Kuryłowicz M., *Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales UMCS sectio G (Ius)" 1993, vol. 40.
Litewski W., *Jurysprudencja rzymska*, Kraków 2000.
Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.
Litewski W., *Rzymski proces karny*, Kraków 2003.
Loska E., *Provocatio ad populum*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007.
Mommsen Th., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
Mossakowski W., *Iudicium domesticum w okresie republiki rzymskiej*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, prawo, epigrafika, sztuka*, red. J. Jundził, Bydgoszcz 1995.
Nadig P., *Ardet ambitus. Untersuchungen zum Phänomen der Wahlbestechungen in der römischen Republik*, Frankfurt am Main 1997.
Nippel W., *Public Order in Ancient Rome*, Cambridge 1995.
Nowicka D., *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013.
Pesaresi R., *Studi sul processo penale romano in età repubblicana*, Napoli 2005.
Pietrini S., *I libri de publicis iudiciis di Venuleio Saturnino. Aspetti metodologici e problemi di autenticità*, [w:] *Giuristi e officium. L'elaborazione giurisprudenziale di regole per l'esercizio del potere fra II e III secolo d.c.*, ed. E. Stolfi, Napoli 2011.
Robinson O., *Slaves and the Criminal Law*, "ZSS" 1981, vol. 98(1), **DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1981.98.1.213**.
Robinson O., *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995.
Rohden P. von, s.v. *Aurelius (110)*, „RE" 1986, Bd. 2.2.
Santalucia B., *Alle origini del processo penale romano*, "Iura" 1984, vol. 35 (= *Altri studi di diritto romano*, Padova 2009).
Santalucia B., *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989.
Santalucia B., *Il diritto penale e la codificazione decemvirale*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, ed. M. Talamanca, Milano 1989.
Santalucia B., *La giustizia penale in Roma antica*, Bologna 2013.
Santalucia B., *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994.
Schumacher L., *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, München 2001 (= *Niewolnictwo antyczne: dzień powszedni i los niewolnych*, Poznań 2005).
Sitek B., *«Convivium», «cena» i «donum munus» w antycznym Rzymie a współczesne dylematy korupcji wybroczej («crimen ambitus»)*, „Studia Prawnoustrojowe" 2010, nr 11.
Sitek B., *'Peculium' – the beginning of the concept of limited liability in civil law*, "Law and Forensic Science" 2015, vol. 10.2.
Spagnuolo Vigorita T., *Secta temporum meorum. Rinnovamento politico e legislazione fiscale agli inizi del principato di Gordiano III*, Palermo 1978.
Strace P., *Venuleio, il parricidio, i servi, la natura*, [w:] *Testi e problemi di giusnaturalismo romano*, a cura di D. Mantovani, A. Schiavone, Pavia 2007.
Strachan-Davidson J.L., *Problems of the Roman Criminal Law*, vol. 2, Oxford 1912.
Tassi Scandone E., *'Leges Valeriae de provocatione'. Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblicana*, Napoli 2008.
Trisciuoglio A., *Studi sul crimen ambitus in età imperiale*, Milano 2017.
Valditara G., *Riflessioni sulla pena nella Roma repubblicana*, Torino 2015.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 11/09/2026 09:35:37

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Venturini C., *Concussione e corruzione: un intereccio impliacto*, [w:] *Au-Delà des Frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, eds. M. Zabłocka, J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, vol. 2, Varsovie 2000.

Venturini C., *Il crimen repetundarum nell Verrine. Qualche rilievo*, [w:] *La repressione criminale nella Roma repubblicana fra norma e persuasione*, a cura di B. Santalucia, Pavia 2009.

Venturini C., *Studi sul «crimen repetundarum» nell'età repubblicana*, Milano 1979.

Wallinga T., *'Ambitus' in the Roman Republic*, „Revue Internationale des Droits de L'antiquité" 1994, vol. 41.

Washburn A., *Banishment in the Later Roman Empire 284–476 CE*, New York 2013.

Wołodkiewicz W., *„Okręcanie" wyborców – czyli crimen ambitus w prawie rzymskim*, „Palestra" 2007, nr 11–12.

Zaborowska A., *Powstanie 'peculium' ('permissus domini, constituere peculium, concessio peculii') w rzymskim prawie klasycznym*, „Studia Iuridica Toruniensia" 2010, vol. 7, **DOI: https://doi.org/10.12775/SIT.2010.017**.

Zimmermann R., *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, New York 1996.

Żeber I., *A Study of the Peculium of a Slave in Pre-classical and Classical Roman Law*, Wrocław 1981.

Żeber I., *'Peculium' w terminologii wcześniejszego prawa rzymskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 1971, nr 34.